

Strijd in de akker:

hamsters versus agronomen

Ecologen getroosten zich grote inspanningen om de hamster voor uitsterven in de Lage Landen te behoeden. Maar daar ging wel een drastische imagooverandering aan vooraf. 'Er bestond geen hatelijker, boosaardiger en bijtlustiger wezen dan de hamster.'

AUTEUR RAF DE BONT (MAASTRICHT UNIVERSITY)

De Europese hamster (*Cricetus cricetus*) haalde recent vaak het nieuws in België en Nederland. De toon van de berichtgeving was daarbij maar zelden vrolijk. De laatste decennia implodeerden de populaties van de wilde hamster in de landbouwgebieden van de Lage Landen – het meest westelijke deel van zijn verspreidingsgebied. Wetenschappers trachtten tevergeefs het tij te keren. Ecologen en genetici lieten zich met de bescherming in. Beheersplannen werden uitgetekend. Hamsters werden gevangen en kweekprogramma's in dierentuinen opgezet. Er vonden herintroducties plaats. Vossen die zich te goed deden aan uitgezette hamsters werden afgeschoten. En boeren kregen premies voor 'hamstervriendelijk' beheer. Voorlopig baat het allemaal weinig. De aantallen blijven onrustwekkend laag. Dat de wetenschap zich inlaat met hamsters en hun aantal is niet nieuw. Al sinds de late negentiende eeuw volgden onderzoekers de soort in België en Nederland nauwgezet. Oorspronkelijk waren het echter geen ecologen en genetici, maar landbouwkundigen die zich met de omvang van de hamsterpopulaties bezighielden. Het doel van deze agronomen was niet het redden van de soort,

maar het uitroeien ervan. De hamster, zo heette het, was een plaagdier, en dat kon enkel bedwongen worden dankzij de inzichten van de agronomie.

INVASIES UIT HET BUITENLAND

Als plaagdier was de Europese hamster in de Lage Landen een relatief recent fenomeen. Het ‘natuurlijk’ leefgebied van de soort was te vinden in de Russische steppes. De komst van de landbouw en de ‘artificiële’ landschappen die deze creëerde maakte dat de hamster tijdens het Neolithicum zijn leefgebied gradueel naar het westen kon uitbreiden. Die expansie begon al duizenden jaren geleden. Wanneer de hamster precies het huidige Nederland en België bereikte blijft onduidelijk, maar het heeft er alle schijn van dat dat pas aan het einde van de negentiende eeuw gebeurde.

In Nederlands Limburg gaan de eerste meldingen in de kranten terug tot 1877.

Er wordt daarbij verwezen naar ‘hamsterkolonisten’ die vanuit Duitsland het nationale grondgebied zouden hebben bereikt. De vroegste waarneming van dit ‘uithemsch’ dier die journalisten wisten op te diepen was er een uit 1869 in het dorp Benzenrade aan de Duits-Nederlandse grens. Daarna ging het echter snel. In 1879 signaleerde de krant *Het Nieuws van de Dag* de ‘meest beruchte graandieven van ’t gansch knaagdierengeslacht’ al aan de rand van Maastricht. De ondertoon was er een van paniek.

Niet veel later volgden er ook krantenberichten uit België. Aanvankelijk bleven observaties beperkt tot de grensstreek boven Luik, maar eind jaren 1880 wist de hamster ook de rechteroever van de Maas te bereiken — via de brede brug van het dorp Haccourt, aldus speculaties van ingewijden. In de jaren 1890 namen aantallen vervolgens toe in het vruchtbare Haspengouw, en ook de volgende decennia zette de geografische expansie zich voort. Tegen 1930 werd het landbouwgebied rond Leuven bereikt.

De krant signaleerde de hamster al aan de rand van Maastricht. De ondertoon was er een van paniek

DUITSE RATTEN EN DE LANDBOUWCRIJS

De nadruk op het ‘invasieve’ karakter van de hamster — of ‘de rat uit Duitsland’ zoals ze in sommige kranten genoemd werd — droeg ongetwijfeld bij aan het gevoel van dreiging. Tegelijkertijd waren ook de reële stijging in aantallen en de gepercipieerde schade die de hamsters veroorzaakten van cruciaal belang. Voor een beter begrip van zowel de aanvankelijke populatie-explosies als de angst die deze inboezemden, is het van belang om de regionale ontwikkelingen in de landbouw te belichten.

Op het platteland van Nederlands Limburg en oostelijk België trof de hamster in de late negentiende eeuw een geschikt leefgebied. De braak van het oude drieslagstelsel was er ingeruild voor jaarlijks beplante akkers. Oogsten namen toe door gebruik van kunstmest, terwijl percelen nog klein waren en de mechanisering beperkt bleef. Op die manier voorzagen Belgische en Nederlandse akkers hamsters van zowel voldoende voedsel als beschutting, terwijl de afwezigheid van grote landbouwmachines betekende dat hun ondergrondse burchten gespaard bleven. Boeren hadden onbewust een perfecte habitat gecreëerd.

Tegelijkertijd waren die boeren erg gevoelig voor de schade die hamsters konden aanrichten. De Lage Landen werden in de jaren 1870 en 1880 al zwaar getroffen door de zogenoemde *Agricultural Invasion* — goedkoop graan uit de Verenigde Staten en

Leplae raadde aan om hamsters uit te graven met behulp van een rattenhond en de knaagdieren daarna af te maken met een knuppel

Canada dat de Europese markten overspoelde. In een dergelijke context van crisis waren landbouwers weinig geneigd om knaagdieren te tolereren die volgens de berichten in de kranten wel 100 kilogram graan per familie in hun burchten konden opslaan. Dezelfde context van crisis maakte daarenboven dat Belgische en Nederlandse beleidsmakers steeds meer bereidheid toonden om de nationale landbouw actief aan te sturen. Hamsterbestrijding was daarvan een onderdeel.

UITROEING

De Nederlandse minister van Waterstaat, Nijverheid en Industrie gaf in 1880 al aan dat tot uitroeiing van de hamster moest worden overgegaan. In 1899 hoopte de Belgische minister van Landbouw erop zijn boeren van het gevaar bewust te maken met gravures van hamsters die opgehangen werden aan gemeentehuizen en stations. Voor daadwerkelijke acties in het veld moest het initiatief echter in eerste instantie van gemeentebesturen en landbouwverenigingen komen. Het waren deze lokale actoren die premies voor gedode hamsters begonnen uit te

reiken. In een enkele gemeente was ook een pragmatische mollenvanger bereid zijn actieterrein uit te breiden.

Dat er gradueel meer coördinatie in de hamsterbestrijding kwam, had uiteindelijk vooral met een nieuwe generatie van agronomen te maken. Zowel in België als in Nederland zette de overheid gedurende de laatste decennia van de negentiende eeuw sterk in op de uitbouw van landbouwkundig onderwijs en onderzoek. De bestrijding van plagen, waarvan bijvoorbeeld die van de druifluis nog vers in het geheugen lag, kreeg binnen dit wetenschapsoffensief een centrale plaats. Vooraanstaande landbouwkundigen zoals Edmond Leplae in België en Jan Ritzema Bos in Nederland legden zich erop toe. Net als agronomen in de rest van Europa zagen ze het als hun taak om de aantallen van 'nuttige dieren' op te drijven, terwijl die van 'schadelijke dieren' moesten worden teruggebracht. Dat de hamster tot de laatste categorie behoorde, daar lieten de heren geen twijfel over bestaan.

ZICHTBAAR EN CONTROLEERBAAR

Om hem onder controle te brengen, moest de Europese hamster eerst zichtbaar worden gemaakt. De hamster, die zijn ondergrondse burcht alleen 's nachts verliet, schuw was en bovendien een winterslaaphield, kon landbouwers namelijk makkelijk ontgaan. De agronomen brachten het dier echter voor het voetlicht. Ze publiceerden erover in de kranten, in landbouwkundige vakbladen en in handboeken – zoals Ritzema Bos' invloedrijke *Tierische Schädlinge und Nützlinge* (1891) en Leplaes *Agriculture générale* (1906). Ze berekenden de schade die het dier aanrichtte en volgden nauwkeurig zijn geografische verspreiding. Daarnaast oefenden ze druk uit op de regeringen om in actie te komen. Leplae in het bijzonder liet horen dat de bevoegde minister wel wat krachtadiger mocht optreden. Verdelging, zo benadrukte hij, moest niet

enkel worden aangemoedigd, maar van overheidswege worden verplicht. De agronomen kwamen bovendien met praktische tips voor hoe landbouwers die uitroeiing ter hand konden nemen. De gespecialiseerde pers droeg hiervoor vele mogelijkheden aan. Men kon met zwavel bestrooide voddens gebruiken om hamsters uit hun burchten te roken. Men kon ze verdrinken door hun gangstelsel onder water te laten lopen, fretten loslaten of speciale vallen uitzetten. In België verdeelde de staatsagronoom van Tongeren een tijdlang koolstofsulfidetabletten van de Duitse firma Briest die verstikking veroorzaakten. Leplae zelf raadde echter aan om hamsters gewoon uit te graven met behulp van een rattenhond, om de knaagdieren daarna af te maken met een knuppel. Die methode had, zo meende hij, ‘een zeker sportief karakter’.

DE LANDBOUWKUNDIGE BLIK

In de Lage Landen van de eerste decennia van de twintigste eeuw echode de agronomische categorisering van de hamster als een plaagdier in handboeken voor middelbare scholen, gymnasia, rijkslandbouwscholen en normaalscholen. Ritzema Bos voerde de hamster ook prominent op in een serie schoolplaten gewijd aan ‘voor den akkerbouw schadelijke dieren’. Op die manier werd de soort geïntegreerd in een schooloffensief dat het land moest waarschuwen voor allerhande plagen. In dat offensief werd het platteland haast uitsluitend opgevat als een ruimte voor efficiënte landbouwproductie in dienst van het nationaal belang. Voor de hamster – ‘schadelijk’ én ‘uithoemsch’ – was er op dat platteland geen plaats. De agronomische beeldvorming domineerde het denken over de hamster. Sommige andere wilde dieren kregen in het Europa van die tijd door liefhebbers, jagers of wetenschappers waarde toegedicht omwille van hun esthetiek, hun positie als jachtwild, of hun rol in de ‘economie van de natuur’. De

hamster daarentegen werd volledig tot plaagdier gereduceerd. Daarbij werd wel wat over het hoofd gezien. Vanuit een louter economisch standpunt kon men immers wel degelijk diens belang aanstippen. In de Lage Landen was hamsterbont namelijk lange tijd een gewild product, dat vooral voor de voering van herenjassen werd gebruikt. De Waalse krant *La Meuse* ging daar niet aan voorbij, maar pleitte in navolging van de agronomen toch voor algemene uitroeiing. Hamsters, zo heette het in een artikel uit 1900, waren tenslotte ‘essentieel schadelijke dieren’. En dat hamsterbont was toch maar van ‘middelmatige kwaliteit’.

MILITAIRE METAFOREN

De manier waarop Nederlanders en Belgen over hamsters schreven, paste in een internationale trend. Ook in bijvoorbeeld de Verenigde Staten of Duitsland ging de opgang van de landbouwwetenschap gepaard met een specifieke vertoog over ‘schadelijke’ diersoorten. Deze vertogen stelden dergelijke soorten stevast als buitensporig en bedreigend voor en hun aanwezigheid als een inbreuk op de menselijke controle over het landschap. Het valt daarbij op dat Europese agronomen hun strijd tegen plaagdieren graag in militaire metaforen vingen. Dat was in het geval van de Belgische en Nederlandse hamsters zeker niet anders. Deze werden onomwonden als ‘vijanden’ getypeerd. Hun verplaatsingen golden als ‘invasies’ of ‘aanvallen’, en hun nieuw ingenomen habitat als ‘bezet gebied’. Kaarten toonden de voortgang van de soort als betrof het die van vijandelijke troepen. Leplae gebruikte zeker geen ongebruikelijke typering wanneer hij de oprukkende hamsters omschreef als een ‘leger van ratten’. Op die manier refereerde hij niet alleen aan beelden van militaire dreiging, maar riep hij ook associaties op met een ander knaagdier dat al eeuwenlang met vuiligheid, ziekte en economisch onheil in verband werd gebracht.

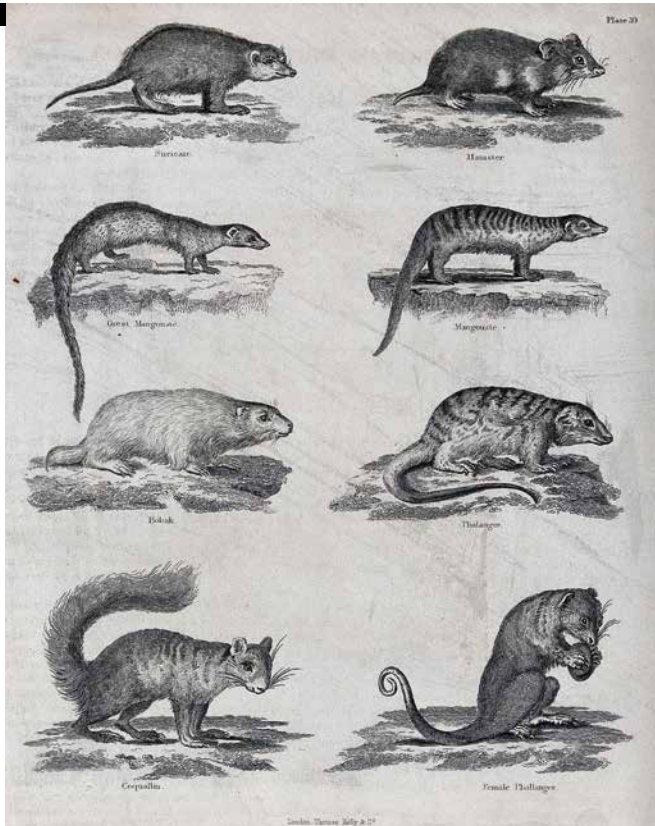

1 'MISDADIG' UITERLIJK

Uit: Edmond Leplae, *La question du hamster en 1900* (Brecht 1900, 1.)

2 HAMSTERBONT

Een jas met hamstervoering (*Gazette de Charleroi*, 30 november 1884.)

GEEN GALANTERIE

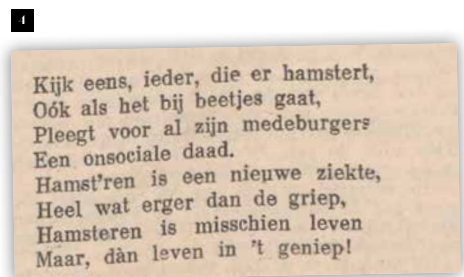
In beschrijvingen van de hamster kregen niet alleen diens verspreiding, voortplanting en eetgedrag aandacht, maar ook diens psychologie. Ritzema Bos gaf aan dat de soort 'brutaal en erg bijterig' was, terwijl Leplae het karakter van de soort omschreef als 'verfoeilijk' en zich verwonderde over de 'schadelijke en woeste gewoonten' die verscholen zaten 'onder zo'n mooi jasje'. Wanneer een hamster zich in iets of iemand vastbeet, liet hij niet meer los. In dat opzicht, zo meende Leplae, was het dier net een bulldog. Journalisten werkten die karaktertekening verder uit. Ze typeerden de hamster daarbij als 'uiterst gevaarlijk'. 'Galanterie' was niet aan de soort besteed, zo heette het. Kranten gingen vaak in op zijn vermeende agressie en illustreerden die aan de hand van aanvallen op honden, paarden of mensen. Nog in de late jaren dertig brachten verschillende

kranten bijvoorbeeld het verhaal van Jos Cremers, priester en oprichter van het Limburgs Natuurhistorisch Genootschap, die op een avondwandeling door een hamster in de knie werd gebeten. 'Het dier,' zo stond te lezen in de *Provinciale Geldersche en Nijmeegse Courant*, 'gaf geen krimp totdat het was doodgetrapt.'

PSYCHOLOGISERING EN CRIMINALISERING

De pers verbond het agressieve karakter van de hamster vaak met een intrinsiek slechte inborst. De Waalse krant *La Meuse* verwoordde het in 1894 zo: 'Een wrede uitstraling en een wilde blik, tanden die alles doorknagen en klauwen die wachten om bloed te doen vloeien; alles wat hebbiger, brutaal en stiekem is: dat is de hamster.' Niet alleen agressie tegenover de mens werd de soort daarbij ten laste gelegd. Er was ook de agressiviteit ten aanzien van soortgenoten en (incidenteel) kannibalisme. Er was het feit dat mannetjesdieren zich niet bekommerden om de jongen. Er was promiscue voorplantingsdrang. En er was uiteraard de gewoonte om zich de landopbrengst van de boer eigen te maken. Of zoals het in *La Meuse* stond uitgedrukt: 'Als gevreesde buurman, vreselijke vader en woeste echtgenoot, is [de hamster] (...) een mengeling van hebzucht en egoïsme, van wellust en wreedheid.'

In sommige gevallen kregen de psychologische schetsen het karakter van een echte criminalisering. Zo benadrukte de Gelderse leraar Kerst Zwart in 1920 dat 'de lastige

Limburger' 'het rooversbedrijf (...) in de puntjes verstond'. Hij contrasteerde daarbij diens 'mooi en aardig' uiterlijk met een inborst die hij als 'wild', 'spoedig toornig' en 'bijterig' typeerde. Een journalist van het *Bataviaasch Nieuwsblad* meende in 1911, in tegenstelling tot Zwart, dat het 'donker hart' van de hamster wel degelijk aan diens verschijning af te lezen was: 'Het is alsof de natuur deze misdadiger geteekend heeft. In zijn uiterlijke verschijning heeft hij niets van de sierlijkheid en opgewektheid van vorige inheemsche knaagdieren en zijn breed gezicht met strak-blikkende oogen, het sterk ontwikkelde benedendeel en de steeds dreigend tentoongestelde geweldige tanden dragen onmiskenbaar de uitdrukking van gemelijkheid en arglist.' De hamster werd op die manier als een buitenlandse misdadiger opgevoerd – agressief en uitheems.

VAN DREIGING NAAR ICOON

Het schrikbeeld – aangedreven door de landbouwkundigen en uitvergroot door de pers – mag duidelijk zijn. In 1900 voor-spelde *Het Handelsblad* niets minder dan 'een ware ondergang voor het land waar deze gevaarlijke gasten zich nestelen'. In de praktijk viel de schade in de Lage Landen echter mee. Er waren weliswaar enkele populatie-explosies (kenmerkend voor knaagdieren), maar die waren steeds lokaal en van korte duur. In de twintigste eeuw ebde de angst gradueel weg. Agronomen oriënteerden zich op andere problemen.

Vanaf de Eerste Wereldoorlog verwezen kranten uiteindelijk vooral nog naar hamsters als ze *menselijk* handelen wilden veroordelen: het 'hamsteren', of het geheim en illegaal opslaan van voedsel. Zoals *De Gazet van Brussel* het in 1918 uitlegde verwees de term naar het gedrag van 'een van de meest-egoïstischen categorieën onzer medemenschen'. Het metaforische werkwoord was volgens de journalist raak gekozen. Er bestond immers geen 'hatelijker, boosaardi-

5

De hamster, zegt Pasteur, is een zeer kwaadaardig dier; als hij de grootte van een tijger had, zou hij dezen in woede te boven gaan; hij is altoos verhit op het vechten en wordt zoo woedend, als hij een ander dier ziet, wat hem te na komt, dat hij het terstond aanvalt, hoe groot het wezen mogt, en zal zich eer met stokken laten doodslaan, dan dat hij toegeeft of wijkt. Hij springt zelfs een paard naar de keel, als de ruiter hem tergt.

ger en bijtustiger wezen' dan de hamster. Ondanks het uitblijven van verdere plagen, sleepte de hamster zijn kwalijke reputatie nog decennia mee. Het duurde tot de jaren tachtig voordat wetenschappers, de pers en milieuactivisten de negatieve beeldvorming wisten te keren. De geschatte omvang van de ondergrondse voorraden van de hamster werd in die periode naar beneden bijgesteld van een vermeende 100 kilogram per familie naar een luttele vijf. Er werd gewezen op het belang van de soort in het verdelgen van insecten, in de waterhuishouding, en in de balans van het ecosysteem. De buitenlandse oorsprong van de hamster bleef nu geregeld onvermeld. De soort werd zelfs steeds vaker opgevoerd als 'icoon' van de lokale natuur – die bedreigd was door mechanisatie en monoculturen. Het imago van de wilde hamster werd dus grondig bijgesteld. Het negentiende-eeuwse efficiëntiestreven van de landbouwkunde heeft intussen echter het platteland onherroepelijk veranderd. De vraag laat zich stellen of de hamster – ondanks de mobilisatie van nieuwe wetenschappelijke inzichten – daarin nog kan overleven. ■

3 KNAAGDIEREN

Hamsters zijn schattig, ratten niet. Wetenschappelijk gezien is er nochtans weinig verschil. Beiden zijn knaagdieren. *A selection of named rodents, marsupials and small carnivorous mammals* (London, s.d.) (Bron: Wellcome Collection.)

4 ASOCIAAL DIER

Het werkwoord 'hamsteren' verwijst nog steeds naar de 'negatieve' eigenschappen van het dier. Fragment uit het gedicht 'Koppen koell', gepubliceerd in *Nieuwsblad van Friesland* op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog (8 september 1939). (Bron: Delpher.)

5 KWAADAARDIG

Een laatnegentiende-eeuwse karakterschets van de hamster. Uit: 'Iets naders over den hamster', *Landbouwcourant* (25 januari 1880) (Bron: Delpher.)

Lees meer

Raf De Bont, 'Hamster Numbers: Biopolitics and Animal Agency in the Dutch Fields, circa 1870-present', *History and Philosophy of the Life Sciences*, 43:50 (2021).

A.M. Husson, 'Over het voorkomen van de hamster, *Cricetus cricetus* (L.) in Nederland', *Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*, reeks 2 (1949), 12-54.